

Sinhronost – značajna slučajnost pozne bronaste dobe ***Synchronicity – a significant coincidence of the Late Bronze Age***

Martina Blečić Kavur

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, 6000 Koper; martina.blecic.kavur@upr.si

Boris Kavur

Univerza na Primorskem, Titov trg 5, 6000 Koper; boris.kavur@upr.si

Marija Lubšina Tušek

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Center za preventivno arheologijo, Območna enota Maribor, izpostava Ptuj, 2250 Ptuj; marija.lubsina.tusek@zvkds.si

Izvleček: Številne sodobne arheološke raziskave bronastodobnih naselbin, pridobljene absolutne datacije vzorcev iz zaprtih kontekstov in slogovne analize keramike nam danes omogočajo predstavitev predloga absolutne kronologije začetka prisotnosti elementov kulture žarnih grobišč oziroma njene najstarejše faze na področju severovzhodne Slovenije.

Za razliko od številnih naselbin poznamo samo dve grobišči iz tega obdobja, pri čemer lahko zaradi večje količine odkritih grobov in daljšega trajanja pokopavanja v razpravo o regionalnem kulturnem razvoju bronaste dobe vključimo zgolj grobišče, odkrito v Zavrču. Že preliminarne predstavitve grobov iz najstarejše faze so pokazale, da analize grobov in grobnih pridatkov odpirajo priložnost za definicijo prepletanja oblikovnih značilnosti keramike in rituala pokopavanja virovitiške skupine z oblikovnimi elementi, navzočimi zgolj na prostoru današnje severovzhodne Slovenije. Rezultati nakazujejo, da lahko najstarejše žarne pokope v tej regiji sinhroniziramo s prisotnostjo prvin virovitiške skupine na naselbinah in z njimi posledično začetek kulture žarnih grobišč datiramo že v konec 15. in začetek 14. stoletja pr. n. št.

Ključne besede: severovzhodna Slovenija, grobišče Zavrč, pozna bronasta doba, kultura žarnih grobišč, absolutno datiranje, keramika

Nekoč davno ...

Vprašanje absolutne kronologije bronaste dobe in znotraj nje začetka kulture žarnih grobišč sodi na prostoru jugovzhodnih Alp in zahodne Panonije med poglavitna vprašanja prazgodovinske arheologije. V *Orisu obdobja kulture žarnih grobišč na Slovenskem* je jubilejntka Biba Teržan leta 1999 zastavila vprašanje o prvem pojavu upepeljevanja umrlih ter datiranju začetka virovitiške skupine (Teržan 1999, 100–101). Danes, skoraj dve desetletji kasneje, nam nove najdbe, predvsem pa dobro datirani konteksti končno omogočajo formuliranje poskusa odgovora na njeno vprašanje.

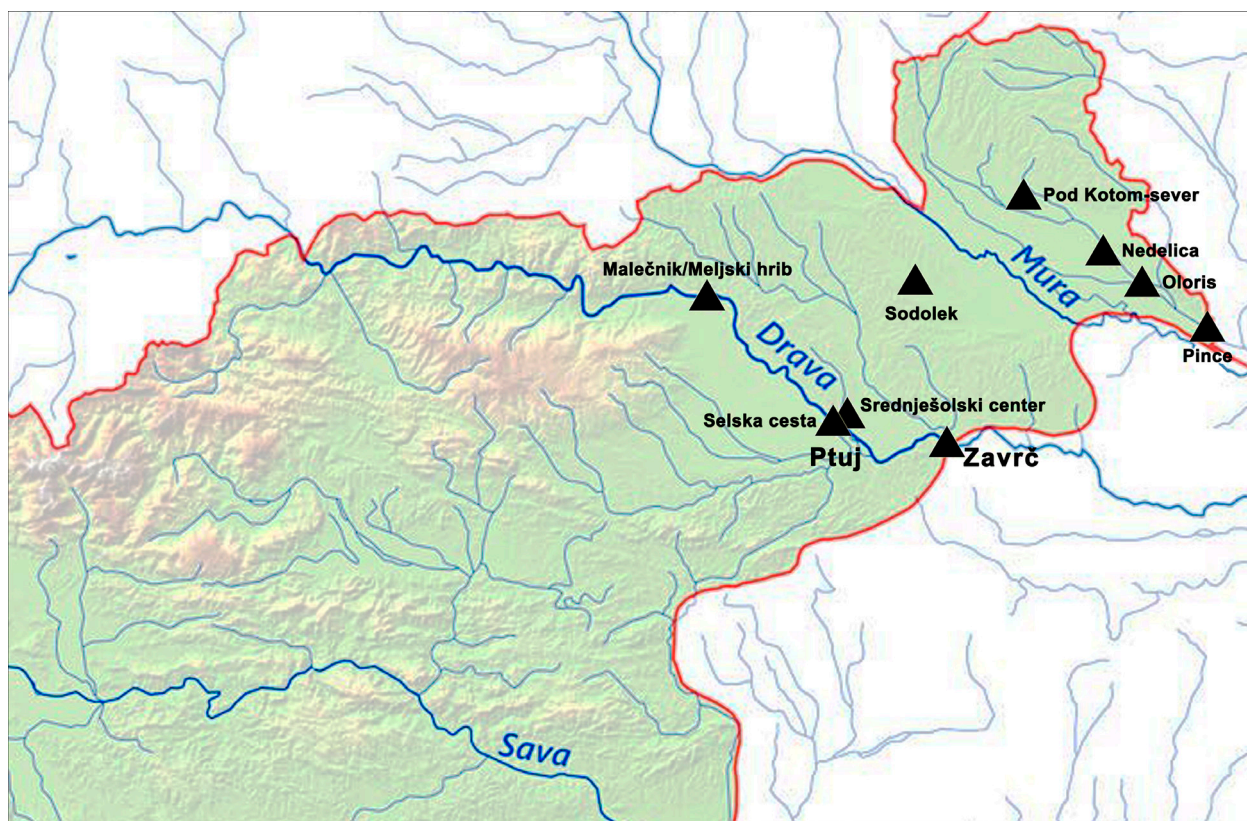
V osemdesetih letih so bile poleg klasičnih najdišč kulture žarnih grobišč, kot so grobišča v Rušah,

Abstract: The numerous modern archaeological excavations of Bronze Age settlements, the absolute dates of samples from closed contexts and the analyses of pottery decoration from a reliable basis for proposing an absolute chronology concerning the first appearance of the elements recognised as significant for the earliest phase of the Urnfield culture.

Contrary to the numerous settlements from this period, only two cemeteries have thus far been unearthed, of which only the cemetery at Zavrč, with a larger number of graves and a long period of use, is suitable for a discussion on the regional cultural evolution of the Urnfield culture. Preliminary publications of the graves from the earliest phase of burial have presented us with the opportunity to observe the interaction between the formal characteristics of the pottery and the burial rituals only present in the present-day NE Slovenia with those of the Virovitica group. The results indicate that the earliest urn graves in the region may be synchronised with the presence of formal elements of the Virovitica cultural group in settlements and, consequently, date the beginning of the Urnfield culture in the region as early as the late 15th and early 14th century BC.

Keywords: north-eastern Slovenia, Zavrč cemetery, Late Bronze Age, Urnfield culture, absolute dating, ceramics

Mariboru in na Ptujju ter posamezni depoji in naselbine, poznane zgolj redke najdbe iz srednje bronaste dobe. Na leta 1986 organizirani konferenci, posvečeni bronasti dobi, so bila predstavljena nova odkritja – med njimi sta izstopali naselbini s Srednješolskega centra na Ptujju in z Olorisa pri Dolnjem Lakošu; obe so avtorji v preliminarnih predstavitev umestili na konec srednje in začetek pozne bronaste dobe (Strmčnik Gulič 1988–1989; Horvat Šavel 1988–1989), kot tudi najstarejše žarno grobišče, odkrito pod Potrčevo cesto na Ptujju (Jevremov 1988–1989). Zaradi pomanjkanja novih odkritij so bila navedena najdišča osnova za sintetične preglede poznavanja bronaste dobe v Sloveniji (Teržan 1995; ista 1996) vse do izida 50. zvezka *Arheološkega vestnika*. Tam sta Biba Teržan in Janez Dular v svojih razpravah

Slika 1. Najpomembnejša najdišča starejše pozne bronaste dobe na področju severovzhodne Slovenije.

v najdbah prepoznala kulturne elemente virovitiške skupine (Teržan 1995; ista 1999; Dular 1999) in sprejela njeno kulturno definicijo po Kseniji Vinski Gasparini, ki jo je enačila z začetkom kulture žarnih grobišč in začetkom pozne bronaste dobe na območju medrečja Drave, Save in Donave (Vinski Gasparini 1973, 21–23, 37–39, T. 7–16; ista 1983, 551–552, 555–557, 564–567; Čović 1983, 810, 827; Majnarić Pandžić 1998, 193–195; Karavanić 2011, 92; Ložnjak Dizdar 2011, 32). Oba sta možnost za razrešitev problema definicije kulturnih odnosov in kronologije napovedovala v končni objavi najdb z Olorisa (Dular 1999, 89–90; Teržan 1999, 101), ki je bila predstavljena leta 2002 (Dular et al. 2002). Dular je s sodelavci predlagal dvodelno delitev virovitiške skupine, sinhronizirano za starejšo stopnjo z Bd C2 konec/Bd D ter mlajšo stopnjo, ki sega vse do Ha A1 srednjeevropske kronološke sheme (Dular 2002). Kljub nekaterim jasnim odkritim kontekstom, ampak brez absolutnih datacij, je na podlagi primerjalne analize lončenine in drugih najdišč v regiji zaključil, da se je poselitev začela že v Bd C, dosegla vrhunec v Bd D ter nadaljevala vse do Ha A1 (Dular 1999; isti 2002; isti 2012). Nasprotno pa je Teržanova, kot že poprej, predlagala starejši začetek najdišča, pri odkriti materialni kulturi pa izpostavljala srednjabronastodobne značilnosti

(Teržan 1995, 325–327; ista 1999, 100–101; ista 2010; prim. Teržan, Karavanić 2013, 845).

V drugi polovici devetdesetih let 20. stoletja pa se je poznavanje, razumevanje in interpretiranje arheoloških ostankov korenito spremenilo. Začelo se je obdobje intenzivnih in velikopoteznih raziskav na trasah bodočih avtocest, kjer sta se poleg povečanega obsega površin najdb spremenila tudi količina in kakovost pridobljenih podatkov. Odkriti so bili številni zaprti konteksti, njihovo radiokarbonsko datiranje pa je postavilo osnove za razumevanje absolutne kronologije najdišč ter posredno za interpretiranje zgodovine in dinamike bronastodobne poselitve nižinskih naselij. Samo na področju severovzhodne Slovenije je bilo raziskanih kar 5 večjih in več kot 10 manjših najdišč iz obdobja med 18. in 11. stoletjem pr. n. št. (sl. 1). Pridobljeni rezultati, tako datacije kot tudi najdbe, so omogočili prepoznavanje posameznih faz poselitve in jasno pokazali, da je bilo skoraj vsako večje najdišče večkrat poseljeno. Dojemanje pretekle rabe okolja, bronastodobnih poselitvenih vzorcev ter dinamike ponavljajočih se poselitev izbranih točk v pokrajini tako ni moglo več počivati na predhodnih sklepanjih, saj se je izkazalo, da nižinska naselja niso bili prostori dolgotrajnih poselitev, ampak atraktorji

v prostoru, kamor so se bronastodobne skupnosti vedno znova vračale.

Prvi poskusi povzemanja rezultatov raziskav na trasah avtocest so sledili že desetletje po začetku izkopavanj (Kavur 2007; Črešnar 2011), prav tako pa so začeli izhajati članki, ki so predstavljali posamezna najdišča (Črešnar 2010; Kerman 2011; Kavur 2012) oziroma kulturno-zgodovinsko zanimive kontekste znotraj slednjih (Kavur 2011).

Nedavno, leta 2014, pa sta Biba Teržan in Matija Črešnar iz množice novih podatkov uredila in objavila obsežen pregled z naslovom *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem*, kjer sta s sodelavci predstavila povzetke rezultatov raziskav na posameznih najdiščih (Teržan, Črešnar 2014). Predlagajoč novo poimenovanje delitve bronaste dobe sta se odločila za vpeljavo pojma oziroma horizonta *Oloris – Podsmreka* za označbo najdišč virovitiške skupine na področju Slovenije in slednjega kulturnozgodovinsko umestila v pozno srednjo bronasto dobo (Teržan, Črešnar 2014, 681–689).

... so bile jame,

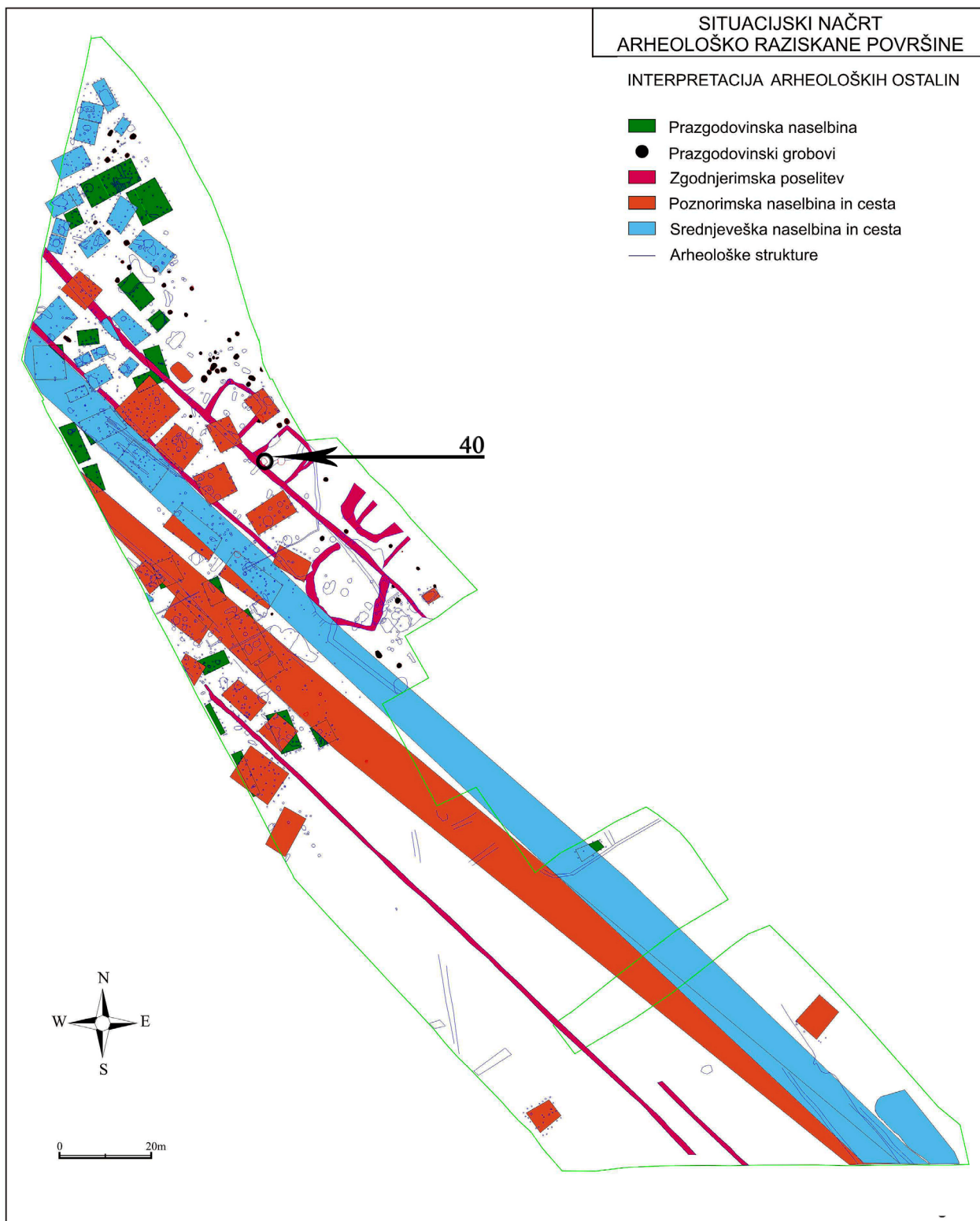
Da bi lahko v zborniku, posvečenemu jubilejki, prispevali k razpravi o vprašanju absolutne kronologije začetka fenomena kulture žarnih grobišč na področju severovzhodne Slovenije, se moramo ponovno posvetiti nekaterim vidikom najnovejših raziskav, ki nam lahko nudijo ustrezne argumente za izpeljano interpretacijo. Poskusi argumentacije so bili predstavljeni v okviru preliminarnih predstavitev arheološkega najdišča Sodolek pri Sv. Juriju v Slovenskih Goricah (sl. 1), kjer lahko odkrite kontekste in najdbe umestimo v dve kronološko in kulturno različni fazi. Primerjava oblik in okrasa keramike kaže, da so najdbe drugačne ter datirani vzorci iz sistema jarkov na vzhodni strani starejši od naselbinskih ostankov na vrhu nizkega pomola, ki se iz rečne terase izteza v zamočvirjeno Ščavniško dolino. V jarkih, kamor so hitri erozijski procesi nizke aktivnosti odložili številne, le malo preperlele in zaobljene keramične najdbe kot tudi večje količine lesnega oglja, so se nahajale keramične posode oblik in predvsem vrezanih okrasov srednjebronastodobnega značaja, ki niso poznani iz kontekstov iz zahodno ležeče naselbine (Kavur 2012, 77; Kavur *v tisku*). V slednji pa so bile v datiranih kontekstih odkrite predvsem posode, okrašene z apliciranimi okrasi in oblik, ki imajo številne primerjave na naselbinah in grobiščih virovitiške skupine. Za določitev absolutne starosti mlajšega

obdobja poselitve je pomembna predvsem datacija vzorca iz konteksta keramičnega depoja (jama SE 40). Interpretiran je bil kot votivni zakop ob začetku izgradnje oziroma vzpostavitve naselbine (Kavur 2011) in absolutno datiran v konec 15. in začetek 14. stoletja pr. n. št. Še dve dataciji pa poznamo tudi iz jame SE 621 (Kavur 2012, 86, sl. 9). Trije skoraj identični datumi, kjer je razlika med njimi manjša od polovice njihovih standardnih deviacij (Scott et al. 2007, 437–438), iz dveh kontekstov nam nudijo dober kronološki in interpretativni okvir za določitev začetka naselbine na Sodoleku.

Sočasno datacijo poznamo s področja severovzhodne Slovenije tudi z najdišča Pod Kotom-sever pri Murski Soboti (sl. 1), natančneje iz jame SE 671. Avtorja sta številne najdbe iz te jame pripisala pozni bronasti dobi in jih prav tako primerjala s podobnimi iz kontekstov, kulturno pripisanih virovitiški skupini (Kerman, Kavur 2011; Kerman 2014b, 167–174, sl. 7.4.19–20). Podobne datacije in interpretacije najdb poznamo tudi z najdišča Pince pri Lendavi (sl. 1), kjer v preliminarni predstavitvi najdbe iz konteksta SE 1183 niso bile prikazane. Branko Kerman pa je fazo poselitve naselbine, glede na odkrite najdbe, povezal večinoma s keramičnimi najdbami virovitiške skupine (Kerman 2014a, 53–57, 59, sl. 1.24). Četrto sočasno najdišče predstavlja Nedelica pri Turnišču (sl. 1), kjer je bil analiziran vzorec iz jame SE 242 (Šavel, Sankovič 2014, 85–90, sl. 4.7). Pri objavi najdb iz različnih kontekstov z Nedelice so bile kljub razvidno različnim datacijam ter različnim oblikam in okrasom keramike vse najdbe obravnavane skupaj, primerjane z najdišči virovitiške skupine (ista 2013, 25–45).

Na podlagi navedenega lahko trdimo, da upoštevajoč absolutne datume, ki jih zaradi neobstoja stratigrafskih odnosov med navedenimi vzorci, ki bi določali posteriornost, ne moremo medsebojno modelirati, danes na področju severovzhodne Slovenije poznamo vsaj štiri sočasna najdišča s podobnimi najdbami. Upoštevajoč argumente avtorjev lahko pri keramičnih najdbah prepoznamo primerjave na najdiščih klasične virovitiške skupine, glede na datacije zaprtih kontekstov pa lahko te poselitve časovno umestimo v konec 15. in začetek 14. stoletja pr. n. št.

Kljub večjemu številu v zadnjem času raziskanih naselbin ostaja zanimivo dejstvo, da je bilo do nedavnega poznano zgolj eno grobišče iz starejše faze kulture žarnih grobišč – majhna skupina žganih grobov je bila odkrita pod Potrčevo cesto na Ptujju (Jevremov 1988–1989; Dular 2002) (sl. 1). Nedaleč stran na Hrvaškem v bližini Varaždina pa sta bila poznana zgolj

Slika 2. Tloris raziskanega dela arheološkega najdišča v Zavrču s prikazanimi posameznimi fazami poselitve in tloris poznobronastodobnega grobišča z označenim grobom 40 (dopolnjeno po Lubšina Tušek 2008, 312).

dva posamezna grobova – eden pri Zbelavi (Kalafatic et al. 2009) in drugi, domnevni grob, pri Lepoglavi (Šimek 2003; ista 2011).

Slednjim se je šele nedavno pridružilo žarno grobišče v Zavrču, na katerem je bilo odkrito večje število

grobov, ki kažejo na pokopavanje v daljšem časovnem razponu. Na arheološke ostanke se je naletelo ob razširjanju ceste in izgradnji infrastrukture slovensko-hrvaškega mejnega prehoda v Zavrču oziroma Dubravi Križovljanski leta 2007 (Lubšina Tušek 2008;

ista 2010) (sl. 2). Neposredno pod sedanjo cesto so se nahajali ostanki srednjeveškega cestišča s pripadajočo naselbino, v isti smeri kot današnja pa je potekala tudi še globlje ležeča rimska cesta z ostanki poznorimske in rimske naselbine v njeni neposredni bližini. Pod slednjimi so bili odkriti ostanki uničenega železnodobnega gomilnega in bronastodobnega planega grobišča z najmanj 57 grobovi, pa tudi prazgodovinske naselbine (sl. 2). Trenutno je Zavrč najdišče z največjim številom grobov, največjim številom celih keramičnih posod, bogatih kovinskih pridatkov v grobovih in sledi kompleksnih, vendar prepoznavnih ritualov pokopa in manipulacije z grobnimi pridatki na enem samem grobišču (Lubšina Tušek et al. 2014a; isti 2014b). Prav zato je grobišče izjemnega pomena za razumevanje omrežij kulturnih in ekonomskih stikov bronastodobnih skupnosti, razširjenosti oblikovnih slogov keramike na prostoru severovzhodne Slovenije in sosednjih območjih – posledično pa tudi pretoka idej in kulturnega razvoja kot tudi kronologije kulture žarnih grobišč v širši regiji.

Najdišče se nahaja na rečni terasi, kjer Drava tvori okljuk okoli skrajne točke vzhodnega dela vznožja Haloz in na tem mestu priteče najbližje pod njihova vzpenjajoča se pobočja. Zato lahko trdimo, da je bila izbira tega kraja za ponavljajoče se poselitve odraz naravnih danosti pokrajine – v prostoru, stisnjem med rečna močvirja in strma pobočja, gre za najlažji prehod med Ptujskim in Varaždinskim poljem. Obenem je to tudi prostor konca dravske doline – tu se poslednjič zapre, ko se Haloze še najbolj približajo na drugem bregu ležečim in proti Dravi spuščajočim se Slovenskim Goricam na področju Hajndla. Prav preko terase na skrajnem vzhodu Haloz poteka najlažji prehod iz Panonske ravnice v eno izmed poglobitnih predalpskih dolin, ki vodi neposredno v njihovo osrčje.

V prvi objavi, posvečeni preliminarni predstavitvi starejše faze žarnega grobišča, je bil grob 40 eden izmed najstarejših grobov z zahodne strani osrednjega dela grobišč, prikazan zgolj informativno (Lubšina Tušek et al. 2014, 75, sl. 4) (sl. 2–3). Sredi ovalne grobne jame se je nahajala žara, poškodovana zaradi posegov v preteklosti. V neposredni bližini so se ohranili odlomki njenega odbitega ustja, ki so omogočili rekonstrukcijo celotne oblike posode. Za žaro je bil izbran lonec bikonične oblike z zaobljenim trebuhom, višine 29 cm, premera ustja približno 21 cm in premera trebuha približno 31 cm (sl. 3; T. 1). Vrat posode je bil kratek in se je zaključil z vertikalno postavljenim ustjem. Stojna ploskev premera 13 cm je bila oblikovana kot nizka, le malo odebeljena, enostavna noga debeline do 2 cm. Za

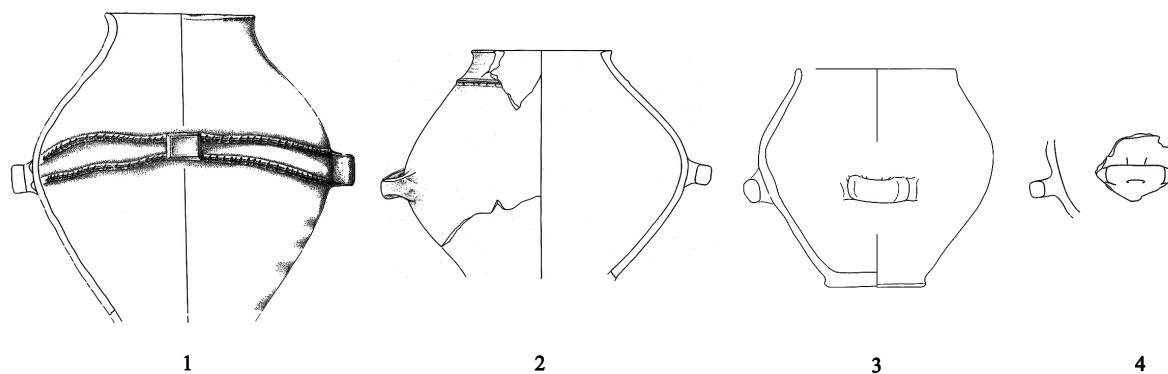
Slika 3. Grob 40 pri raziskavah na najdišču leta 2007.

lonec take velikosti dokaj debelo ostenje je dosegalo največjo debelino do 1,4 cm. Izdelan je bil iz drobnozrnate lončarske mase in nepopolno oksidacijsko žgan. Poglavitni oblikovni atribut posode sta tik pod osrednjim delom trebuha pritrjena dva horizontalno postavljena masivna polkrožna ročaja, dolga okoli 8 cm, ovalnega prereza in debela okoli 1,8 cm (T. 1). Znotraj žare so se, pomešani med žganino in sežganimi kostmi, nahajali tudi odlomki zgornjega dela svetlo sive popolnoma prežgane in posledično zelo deformirane keramične sklede z ustjem premera okoli 25 cm (T. 1). Ker njeno dno ni bilo ohranjeno, rekonstruirana višina znaša približno 8,5 cm. Izdelana je bila iz drobnozrnate lončarske mase, najverjetneje dokaj grobo oblikovana, saj je bilo ostenje na posameznih delih debelo do 1,5 cm. Glede na ohranjene odlomke jo lahko, toda izključno hipotetično, rekonstruiramo kot skledo konične oblike z rahlo zaobljenim trebuhom.

Stanje, ohranjenost in pozicija keramičnih najdb v grobu nam lahko omogočajo rekonstrukcijo dela pogrebne obreda in ponazarjajo različne namene keramičnih posod v žarnih grobovih. Skleda je igrala pomembno vlogo pri sežigu pokojnika – njeni od visoke temperature prežgani in deformirani odlomki kažejo, da je bila najverjetneje pridana na grmado in sežgana skupaj s pokojnikom. Lonec pa je igral pomembno vlogo pri pokopu pokojnika – uporabljen je bil kot žara, v katero so bili položeni sežgani ostanki pokojnika ter pridatki z grmade in žganine, zakopan pa je bil v osrednjem delu grobne jame.

..., ki so lahko iztočnica!

Pravzaprav so na širšem področju zahodnega dela panonske nižine dolgotrajna grobišča, ki vsebujejo grobove iz zgodnje, starejše, mlajše in celo pozne faze kulture žarnih grobišč, dokaj redka. Največkrat omenjeno

Slika 4. Bikonični lonci z masivnimi horizontalnimi ročaji: 1 – Oloris pri Dolnjem Lakošu, jama J-309 (po Dular et al. 2002, T. 14: 2), 2 – Ptuj, Rabelčja vas, jama 100 (po Strmčnik Gulič 1988–1989, T. 1: 12), 3 – Zavrč, grob 40, 4 – Sodolek (po Kavur 2012, sl. 6, 2).

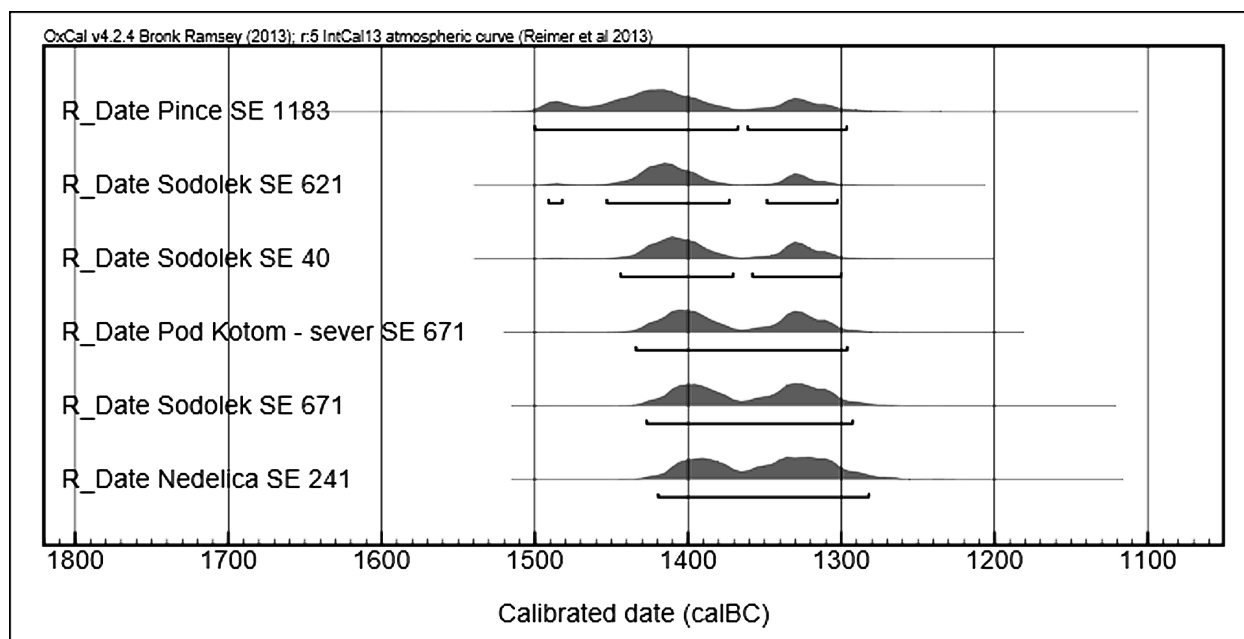
je zagotovo najdišče Balatonmagyaród – Hidvégpuszta na Madžarskem, kjer se zraven naselbin nahajajo grobovi iz starejše in tudi mlajše faze virovitiške skupine (Horváth 1994, 119–122; Dular 2002, 191–194). Gre za razpon trajanja pokopavanja, ki ga na ožjem področju na severozahodnem Hrvaškem lahko opazujemo zgolj na manjšem grobišču v Drljanovcu v bližini Bjelovara (Majnarić Pandžić 1988; ista 1994; ista 2011, 89–93; Ložnjak Dizdar 2011; ista 2014).

Grobišče v Zavrču odstopa v številnih pogledih – ne razlikuje se zgolj zaradi večjega števila grobov, lociranih na strateški poziciji, ampak predvsem zaradi trajanja pokopavanja, ko so vedno znova, vse od Bd D do Ha C, pokopavali na istem mestu. Prav tako opazovanje grobov omogoča definiranje sprememb in časovno sledenje različnim oblikam pogrebne rituala. Nekateri že izpostavljeni najstarejši grobovi z najdišča so omogočili prikaz podobnosti oblik keramike in rituala pokopa s klasičnimi grobišči virovitiške skupine – gre za značilen obred pokopavanja, pri katerem so sežgane ostanke pokojnika položili v žare, ki so v svojih generalnih oblikovnih potezah podobne tistim s klasičnega področja skupine, in so bile pokrite s skledo, uporabljeno kot pokrov (Lubšina Tušek et al. 2014a; isti 2014b). Vendar pri opazovanju oblik keramike kot tudi funkcionalnih delov posod iz Zavrča lahko določimo oblikovne elemente, ki jih na grobiščih na Hrvaškem, na podlagi katerih je bila virovitiška skupina definirana, ne poznamo. Med take sodi tudi oblika žare iz groba 40 – upoštevajoč njeno oblikovnost ter pozicijo in obliko ročaja se žara jasno ločuje od oblikovanja keramike virovitiške skupine v njenem klasičnem oziroma najožjem smislu. Gre za obliko posode s primerjavami, prisotnimi samo na nekaj najdiščih v severovzhodni Sloveniji (sl. 4). Podobna bikonična lonca z ovalno

zaobljenim trebuhom in z masivnimi horizontalnimi ročaji, pritrjenimi tik pod trebuhom, poznamo iz jame J-309 v Olorisu (Dular et al. 2002, T. 14: 2) ter iz jame 100 v Srednješolskem centru v Rabelčji vasi na Ptujju (Strmčnik Gulič 1988–1989, T. 1: 12), na kar je že pred časom opozoril J. Dular (Dular 2002, 171, sl. 20) (sl. 4).

Čeprav sta bili obe stari najdbi odkriti v zaprtih kontekstih, gradivo, odkrito v posameznih jamah, ni bilo nikoli natančneje individualno datirano oziroma posamezne jame znotraj najdišča niso bile ločeno analizirane ter med seboj primerjane. Zgolj na podlagi primerjav vseh keramičnih posod z obeh najdišč je Dular domneval datacijo v čas stopnje Bd D (Dular 2002, 170–174; isti 2012, 116). Vendar je za določitev absolutne starosti pojava bikoničnih loncev z vodoravnimi ročajem ključnega pomena najdba iz datiranega konteksta keramičnega depoja iz jame SE 40 na Sodoleku (Kavur 2011), ki je bila datirana v konec 15. in začetek 14. stoletja pr. n. št. (Kavur 2012, 84–88) (sl. 5).

Upoštevajoč višje navedene rezultate absolutnih datacij lahko domnevamo, da nekateri datirani konteksti z najdišč Sodolek, Pince, Nedelica in Pod Kotom-sever sodijo v začetek obdobja, ko so se koncem 15. in začetkom 14. stoletja pr. n. št. na področju severovzhodne Slovenije začeli na keramiki pojavljati jasno izraženi oblikovni in okrasni elementi virovitiške skupine (sl. 5). Na podlagi primerjav odkritega gradiva lahko domnevamo, da sodijo najverjetneje v isto obdobje tudi posamezni konteksti iz Olorisa in Srednješolskega centra na Ptujju. V nekaterih izmed teh kontekstov so prisotne tudi keramične oblike, ki jih v okviru virovitiške skupine v najožjem smislu besede ne poznamo oziroma jih ne poznamo izven področja današnje severovzhodne Slovenije. Eno takih keramičnih oblik predstavljajo bikonični lonci z vodoravnimi

Slika 5. Absolutne datacije z najdišč Pince, Sodolek, Pod Kotom-sever in Nedelica.

polkrožnimi ročaji, pritrjenimi pod zaobljenim trebuhom, ki so se uporabljali kot naselbinska keramika ter tudi kot žare. Kljub navidezni nepomembnosti so predstavljali del skupka materialne kulture, ki je odražal lokalno identiteto, kar je potrdil tudi sestavljalec keramičnega depoja iz Sodoleka, ki je ritualno manipulirani odlomek posode z jasno izraženim oblikovnim atributom reducirjal na nivo mentalne šablone ter ga kot izventelesno shranjeno informacijo zamrznil v času (Kavur 2011).

V tem kontekstu nam završki grob 40, ki je absolutno kronološko sinhroniziran z naselbinami, s svojo obliko žare kaže, da so za žare najstarejših žganih grobov uporabljali posode, oblikovane v skladu z lokalnimi oblikovnimi normami, kot tudi posode, oblikovane v prepoznavnem virovitiškem slogu (Lubšina Tušek et al. 2014a). Na podlagi datacij vzorcev iz naselbin lahko posledično najstarejše žarne grobove v Zavrčju ter začetek kulture žarnih grobišč v regiji datiramo na konec 15. in začetek 14. stoletja pr. n. št. S to ugotovitvijo dopolnimo časovno komponento osnovne definicije Ksenije Vinski Gasparini, ki je predvidevala vzporeden začetek pozne bronaste dobe in kulture žarnih grobišč, tj. njene najstarejše faze (Vinski Gasparini 1973, 21–23; ista 1983, 551–557). Prav zaradi oblikovne variabilnosti keramike v najstarejših grobovih, ki je odražala tako širše nadregionalne kulturne trende kot tudi ožje regionalne značilnosti, oboje vpete v ritual sežiga in žarnega pokopa pokojnikov, lahko grobišče Zavrč v celoti presega v potencialu svoje kulturnozgodovinske

interpretacije regionalni pomen. Njegova izpovednost predstavlja doprinos k razumevanju dinamičnih razmerij in notranje kulturne konsolidacije začetka kulture žarnih grobišč.¹

Opazujoč žarno grobišče v Zavrčju se moramo zavedati, da prav s poskusi interpretacij arheoloških najdišč v prostoru lahko začnemo domnevati, kako slednja poleg geomorfološko pogojene izbire postavitve cestnih tras in strateško postavljenega varovanja slednjih, ki ga dobro simbolizirajo ostanki komunikacij, infrastrukture ter rimskih vojaških taborov, odražajo tudi ideološke vidike rabe prostora. Tako predstavljajo prav poznobronastodobne naselbine, grobišča in depoji poglaviten odraz nekdanjega dožemanja pokrajine – simbolične in fizične prilastitve prostora ter umestitve gibanja in življenjskih ciklov vanj (Neumann 2016). Pod njihovo umeščenostjo na – skozi vsa obdobja zgodovine do vključno današnjega dne – pomembnih prehodih, kot na primer v Zavrčju ali pa na Obrežju (Mason 2003) (sl. 1), se skriva nevidna stran, ki odkriva navade in izkušnje nekdanjega prebivalstva – pomembne kodirane informacije o skupni pripadnosti preteklim družbam. Slednje lahko prepoznamo in sledimo skozi sistem obredov v prostoru, kot so pokopavanja na ključnih grobiščih, ki omogočajo, da pokopani pokojniki postanejo

1 Avtorji se zahvaljujejo za terenske fotografije Andreju Magdču, za risbe Nataši Grum, recenzentoma pa za dobronamerne in konstruktivne pripombe. Obdelava in grafika je delo M. Blečić Kavur, prevod povzetka pa B. Kavurja.

referenčni predniki (Walter 2017). Skozi ponavljajoče se obrede in nalaganje pomena v odnose med živimi in predniškimi skupnostmi postanejo prav zaradi vztrajne manipulacije z materialno kulturo v lokalne

identitete poznobronastodobnih skupnosti subtilno vtkane značilnosti tako širših kulturnih prvin kot tudi odraz obrobnih, samosvojih izrazov lokalnih tradicij znotraj vseobsegajočih kulturnih celot.

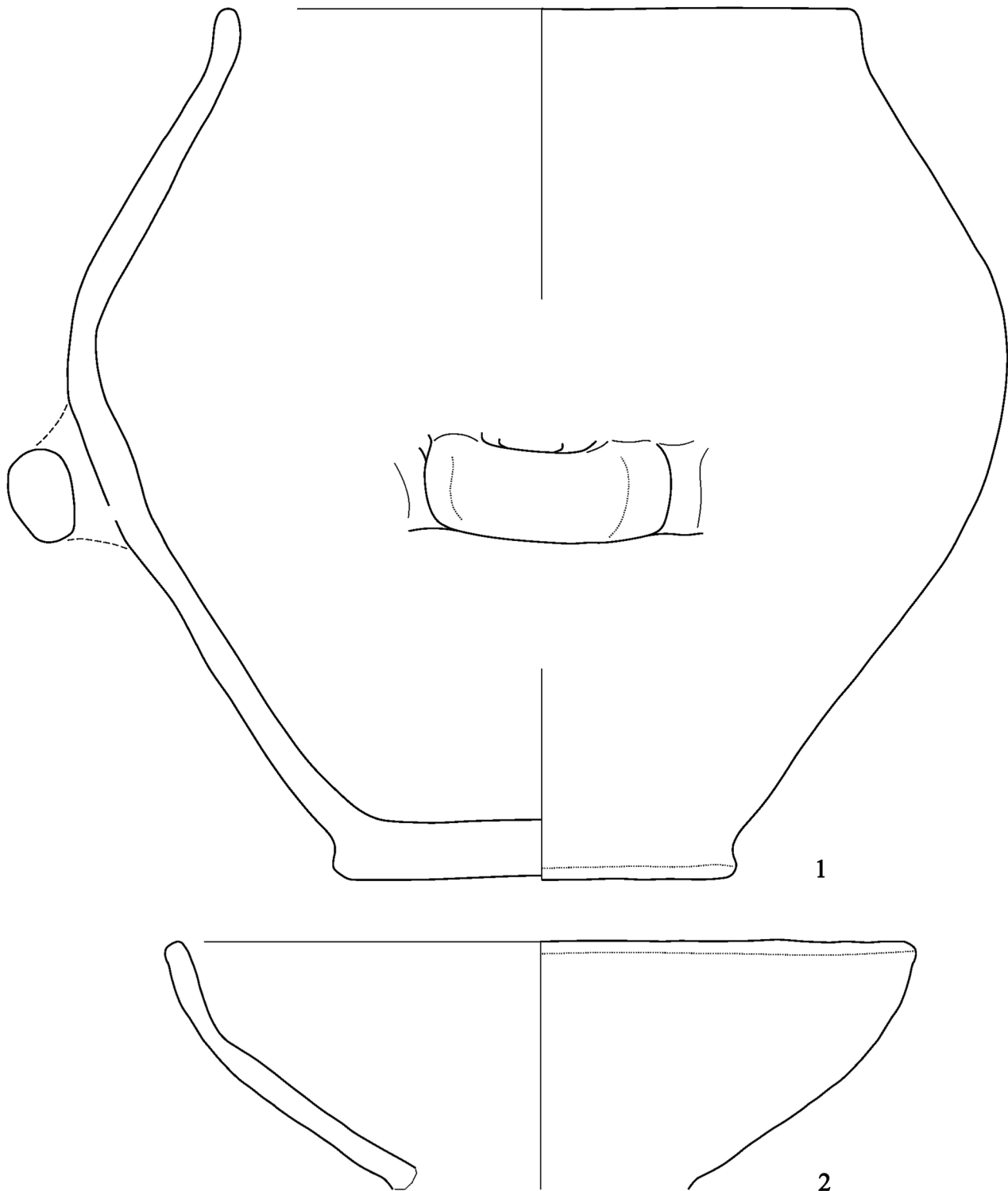

Tabla 1. Žara in skleda iz groba 40 grobišča v Zavrču (M. = 1 : 2).

Synchronicity – a significant coincidence of the Late Bronze Age

Summary

Numerous modern archaeological excavations of Bronze Age settlements in north-eastern Slovenia produced absolute dates for samples deriving from culturally significant closed contexts. Together with various analyses of pottery enabled them us to formulate a proposition explaining the absolute chronology of formal and stylistic elements recognized as significant for the earliest phase of Urnfield culture.

Taking into consideration those radiocarbon dates we can assume that phases of settlement activities on sites with multiple occupations such as Sodolek, Pince, Nedelica and Pod Kotom-sever could be incorporated into a cultural horizon in north-eastern Slovenia in which, at the end of the 15th and the beginning of the 14th century BC, started to appear clearly defined formal and decorative elements of pottery recognized as cultural specific for the Virovitica cultural group. In to the same horizon should be dated also individual contexts from sites such as Oloris and Srednješolski center in Ptuj. All the sites mentioned above also feature several local forms of pottery – among them are larger biconical pots with horizontal semicircular handles attached below the rounded belly of the vessel.

Only two cemeteries are known besides numerous settlements dated to this period. And further, we can, due to the larger number of finds and a longer period of use, include into the discussion about the cultural evolution of Urnfield culture only the cemetery discovered in Zavrč. A detailed analysis of graves and grave goods creates an opportunity for the description of unification processes where pottery characteristics and rituals known from the Virovitica group are making their

appearance together with formal elements of pottery present only on the territory of today's north-eastern Slovenia.

In this cultural and chronological context the grave 40 from Zavrč, containing the urn-shaped according to local stylistic volition, clearly demonstrates that the earliest cremation graves could be synchronized with the introduction of new decoration techniques and pottery shapes, sometimes even changes in spatial organization observable on settlements. In other words, the earliest cremation burials in the region could be synchronized with the presence of stylistic elements of Virovitica group in pottery production known from the settlements. Consequently, we could date the beginning of the Urnfield culture in the region already into the end of 15th and the beginning of 14th century BC.

This observation brings us back to the claims formulated long time ago by K. Vinski Gasparini who assumed the parallel beginning of the Late Bronze Age and the Urnfield culture – in this case, its oldest expression the Virovitica group. Therefore we can present the results and arguments, based on new research in north-eastern Slovenia, as the modern confirmation of previously formulated starting-points and as a methodologically correct approach to the synchronization of formal elements of Virovitica cultural group with the Urnfield culture. Besides its cultural and historical importance, the grave 40 from Zavrč, as well as the cemetery as a whole, surpasses the regional importance and presents a major contribution to the understanding of dynamic relations and inner cultural consolidation of the initial phase of Urnfield culture entrapped between the global and regional formal trends.

Literatura/References

- ČOVIĆ, B. 1983, Zaključna razmatranja. – V/In: A. Benac (ur./ed.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV – Bronzano doba*, Sarajevo, 807–829.
- ČREŠNAR, M. 2010, New research on the Urnfield period of Eastern Slovenia: a case study of Rogoza near Maribor / Nova spoznanja o pozni bronasti dobi vzhodne Slovenije na primeru naselja Rogoza pri Mariboru. – *Arheološki vestnik* 61, 7–116.
- ČREŠNAR, M. 2011, New aspects on the Ha A phase in eastern Slovenia. – V/In: C. Gutjahr, G. Tiefengraber (ur./eds.), *Beiträge zur Mittel- und Spätbronzezeit sowie zur Urnenfelderzeit am Rande der Südostalpen: Akten des 1. Wildoner Fachgesprächs vom 25. bis 26. Juni 2009 in Wildon/Steiermark, Österreich*. Internationale Archäologie, Arbeitsgemeinschaft, Symposium, Tagung, Kongress 15, Rahden/Westfalen, 63–79.
- DULAR, J. 1999, Ältere, mittlere und jüngere Bronzezeit in Slowenien – Forschungsstand und Probleme / Starejša, srednja in mlajša bronasta doba v Sloveniji – stanje raziskav in problemi. – *Arheološki vestnik* 50, 81–96.
- DULAR, J. 2002, Dolnji Lakoš in mlajša bronasta doba med Muro in Savo / Dolnji Lakoš und die Jungbronzezeit zwischen der Mur und der Save. – V/In: J. Dular, I. Šavel, S. Tecco Hvala, *Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu / Bronzezeitliche Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 5, Ljubljana, 142–223.
- DULAR, J. 2012, Zur Datierung der bronzezeitlichen Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš / O dataciji bronastodobnega naselja Oloris pri Dolnjem Lakošu. – *Arheološki vestnik* 62, 111–149.
- DULAR, J., I. ŠAVEL, S. TECCO HVALA 2002, Oloris pri Dolnjem Lakošu. – V/In: J. Dular, I. Šavel, S. Tecco Hvala, *Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu / Bronzezeitliche Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš*. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 5, Ljubljana, 112–139.
- HORVAT ŠAVEL, I. 1988–1989, Bronastodobna naselbina Oloris pri Dolnjem Lakošu. – *Arheološki vestnik* 39–40, (1989), 127–145.
- HORVÁTH, L. 1994, Adatok Délnyugat-Dunántúl késő-bronzkorának történetéhez. – *Zalai museum* 5, 219–235.
- JEVREMOV, B. 1988–1989, Grobovi z začetka kulture žarnih grobišč iz Ptuja. – *Arheološki vestnik* 39–40, (1989), 171–180.
- KALAFATIĆ, H., S. KOVAČEVIĆ, A. VEKIĆ 2009, Grob kasnog brončanog doba iz Zbelave kod Varaždina / Late Bronze Age grave in Zbelava near Varaždin. – *Opuscula Archaeologica* 33, 29–50.
- KARAVANIĆ, S. 2011, The end of the Middle Bronze Age and the beginning of the Urnfield Culture in central Croatia. – V/In: C. Gutjahr, G. Tiefengraber (ur./eds.), *Beiträge zur Mittel- und Spätbronzezeit sowie zur Urnenfelderzeit am Rande der Südostalpen: Akten des 1. Wildoner Fachgesprächs vom 25. bis 26. Juni 2009 in Wildon/Steiermark, Österreich*. Internationale Archäologie 15, Rahden/Westfalen, 11–36.
- KAVUR, B. 2007, Middle to Late Bronze Age in eastern Slovenia. The highways to archaeological knowledge. – V/In: G. Tiefengraber (ur./ed.), *Studien zur Mittel- und Spätbronzezeit am Rande der Südostalpen: Akten des 1. Wildoner Fachgesprächs vom 25. bis 26. Juni 2009 in Wildon/Steiermark, Österreich*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 148, Bonn, 51–65.
- KAVUR, B. 2011, This is how we do it. – V/In: C. Gutjahr, G. Tiefengraber (ur./eds.), *Beiträge zur Mittel- und Spätbronzezeit sowie zur Urnenfelderzeit am Rande der Südostalpen*. Internationale Archäologie 15, Rahden/Westfalen, 81–88.
- KAVUR, B. 2012, Sodolek – još jedno nalazište s prijelaza srednjeg u kasno brončano doba / Sodolek – just another site from the Middle/Late Bronze Age boundary. – *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 29, 71–88.
- KAVUR, B. *v tisku*, *Sodolek*. – Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije, Ljubljana.
- KERMAN, B. 2011, Die spätbronzezeitliche Siedlung Pod Grunti – Pince (Slowenien). – V/In: C. Gutjahr, G. Tiefengraber (ur./eds.), *Beiträge zur Mittel- und Spätbronzezeit sowie zur Urnenfelderzeit am Rande der Südostalpen: Akten des 1. Wildoner Fachgesprächs vom 25. bis 26. Juni 2009 in Wildon/Steiermark, Österreich*. Internationale Archäologie 15, Rahden/Westfalen, 89–100.
- KERMAN, B. 2014a, Pince pri Lendavi. – V/In: B. Teržan, M. Črešnar (ur./eds.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*. Katalogi in monografije 40, Ljubljana, 31–63.
- KERMAN, B. 2014b, Pod Kotom-sever. – V/In: B. Teržan, M. Črešnar (ur./eds.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*. Katalogi in monografije 40, Ljubljana, 159–176.
- KERMAN, B., B. KAVUR 2011, Pozna bronasta doba. – V/In: B. Kerman, *Pod Kotom-sever pri Krogju*. Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije 24, Ljubljana, 35–45.
- LOŽNJAK DIZDAR, D. 2011, Starija faza kulture polja sa žarama u Sjevernoj Hrvatskoj – Novi izazovi / Early Urnfield Culture in Northern Croatia – New Challenges – V/In: M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar, S. Mihelić (ur./eds.), *Starija faza kulture polja sa žarama u Sjevernoj Hrvatskoj – novi izazovi / Early Urnfield Culture in Northern Croatia – New Challenges*, Osijek, 12–35.

- LOŽNJAK DIZDAR, D. 2014, South-Eastern Periphery of the Urnfield Culture? The Croatian Perspective. Northern Croatia at the crossroads at the beginning of the Urnfield culture. – V/In: D. Ložnjak Dizdar, M. Dizdar (ur./eds.), *The Beginning of the Late Bronze Age between the Southern Alps and the Danube*. Proceedings International Conference Osijek, October 20–22, 2011, Serta Instituti Archaeologici 1, Zagreb, 235–247.
- LUBŠINA TUŠEK, M. 2008, Zavrč. – *Varstvo spomenikov* 44, 309–312.
- LUBŠINA TUŠEK, M. 2010, Zavrč. – *Varstvo spomenikov* 46, 412–414.
- LUBŠINA TUŠEK, M., B. KAVUR, M. BLEČIĆ KAVUR 2014a, *In to the great wide open*. – V/In: D. Ložnjak Dizdar, M. Dizdar (ur./eds.), *Beginning of the Late Bronze Age between the Southern Alps and the Danube*. Proceedings International Conference Osijek, October 20–22, 2011, Serta Instituti Archaeologici 1, Zagreb, 125–135.
- LUBŠINA TUŠEK, M., B. KAVUR, M. BLEČIĆ KAVUR 2014b, *Skoraj vsa arheologija Zavrča*. – Koper, Zavrč.
- MAJNARIĆ PANDŽIĆ, N. 1988, Prilog poznavanju kasnog brončanog doba u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. – *Arheološki radovi i rasprave* 11, 9–27.
- MAJNARIĆ PANDŽIĆ, N. 1994, Novi kasnobrončano-dobni grobovi iz Drljanovca kod Nove Rače. – *Bjelovarski zbornik* 4–5, 43–56.
- MAJNARIĆ PANDŽIĆ, N. 1998, Brončano i željezno doba. – V/In: S. Dimitrijević, T. Težak Gregl, N. Majnarić Pandžić, *Prapovijest. Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, Zagreb, 159–369.
- MAJNARIĆ PANDŽIĆ, N. 2011, Drljanovac. – V/In: M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar, S. Mihelić (ur./eds.), *Starija faza kulture polja sa žarama u Sjevernoj Hrvatskoj – novi izazovi / Early Urnfield Culture in Northern Croatia – New Challenges*, Osijek, 89–96.
- MASON, P. 2003, Obrežje MMP. – V/In: D. Prešeren (ur./ed.), *Zemlja pod vašimi nogami, Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih*, Ljubljana, 202–203.
- NEUMANN, D. 2016, Der Schatten aus der Zeit. »Raumliche Kontinuitäten« im neolitischen und bronzezeitlichen Deponierungsgeschehen. – V/In: S. Hansen, D. Neumann, T. Vachta (ur./eds.), *Raum, Gabe und Erinuerung. Weihgaben und Heiligtümer in prähistorischen und antiken Gesellschaften*. Berlin Studies of the Ancient World 38, Berlin, 37–54.
- SCOTT, E. M., G. T. COOK, P. NAYSMITH 2007, Error and uncertainty in radiocarbon measurements. – *Radiocarbon* 49 (2), 427–440.
- STRMČNIK GULIČ, M. 1988–1989, Bronastodobni naselitveni kompleks v Rabelčji vasi na Ptuju. – *Arheološki vestnik* 39–40, (1989), 147–170.
- ŠAVEL, I., S. SANKOVIČ 2013, *Nedelica pri Turnišču*. – Zbirka Arheologija na trasah avtocest 30, Ljubljana.
- ŠAVEL, I., S. SANKOVIČ 2014, *Nedelica pri Turnišču*. – V/In: B. Teržan, M. Črešnar (ur./eds.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*. Katalogi in monografije 40, Ljubljana, 83–90.
- ŠIMEK, M. 2003, Grob kasnog brončanog doba iz Lepoglave. – *Opuscula Archaeologica* 27, 151–156.
- ŠIMEK, M. 2011, Lepoglava – V/In: M. Dizdar, D. Ložnjak Dizdar, S. Mihelić (ur./eds.), *Starija faza kulture polja sa žarama u Sjevernoj Hrvatskoj – novi izazovi / Early Urnfield Culture in Northern Croatia – New Challenges*, Osijek, 57–59.
- TERŽAN, B. 1995, Stand und Aufgaben der Forschungen zur Urnenfelderzeit in Jugoslawien. – V/In: M. zu Erbach (ur./ed.), *Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Ergebnisse eines Kolloquiums*. Monographien Römisch-Germanisches Zentralmuseum 35, Bonn, 323–372.
- TERŽAN, B. 1996, Zu Bestattungssitten während der mittleren und späten Bronzezeit auf der westlichen Balkanhalbinseln – ein Überblick. – V/In: *Bollettino del XIII Congresso dell'Unione Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche*. U. I. S. P. P., 1994–1996, Forlì, 151–157.
- TERŽAN, B. 1999, An Outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia / Oris obdobja kulture žarnih grobišč na Slovenskem. – *Arheološki vestnik* 50, 97–143.
- TERŽAN, B. 2010, Diskusijski prispevek o srednji bronasti dobi v Prekmurju. – *Zbornik Soboškega muzeja* 15, 151–171.
- TERŽAN, B., S. KARAVANIĆ 2013, The western Balkans in the Bronze Age. – V/In: H. Fokkens, A. Harding (ur./eds.), *The Oxford handbook of the European Bronze Age*, Oxford, 837–863.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR 2014, *Absolutno datiranje bronaste dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze Age in Slovenia*. – V/In: B. Teržan, M. Črešnar (ur./eds.), *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze and Iron Ages in Slovenia*. Katalogi in monografije 40, Ljubljana, 661–702.
- VINSKI GASPARINI, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. – Monografije 1, Zadar.
- VINSKI GASPARINI, K. 1983, *Kultura polja sa žarama sa svojim grupama*. – V/In: A. Benac (ur./ed.), *Praistorija Jugoslavenskih zemalja IV – Bronzano doba*, Sarajevo, 547–667.
- WALTER, T. 2017, How the dead survive: ancestors, immortality, memory. – V/In: M. H. Jacobsen (ur./ed.), *Postmortal Society. Towards a Sociology of Immortality*, London, New York, 19–39.